

JERZY KUŚNIERZ

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ NA CMENTARZYSKU KURHANOWYM KULTURY TRZCINIECKIEJ W TYSZOWCACH, STANOWISKO 25A, WOJ. ZAMOŚĆ

Osada Tyszowce leży 30 km na wschód od Zamościa w miejscu, gdzie rzeka Huczwa, lewy dopływ Bugu, opuszcza lessową Grzędę Sokalską i wpływa do Padołu Zamojskiego. Na północ i północny wschód od Tyszowiec rozciąga się obszar podmokłych mad i piasków rzecznych porośniętych trawami. Na tym terenie, stanowiącym od wieków pastwisko, odkryto 27 kopców rozrzuconych pojedynczo i grupami po kilka (ryc. 1)¹. W ciągu kilku ostatnich lat na skutek eksploatacji piasku zniszczono bezpowrotnie 8 kopców. Zagrożenie cmentarzyska wzrosło po zajęciu pastwisk i nieużytków pod budowę cukrowni.

Pierwszy kopiec (nr 3) został zbadany w 1975 r. przez L. Gajewskiego i I. Kutylowską², następne (nr 4, 5 i 6) przez H. Wróbel w sezonie 1984³. W 1985 i 1986 r. ratownicze badania wykopaliskowe w Tyszowcach kontynuowali pracownicy WOA-K w Zamościu przy współpracy Muzeum Regionalnego w Tomaszowie Lubelskim. Pracami wykopaliskowymi objęto stanowisko nr 25A położone nad Huczwą na dużej wydmie piaszczystej, otoczonej podmokłymi, bagnistymi łąkami. Na stanowisku tym znajduje się 5 kopców (nr 15, 16, 17, 23 i 27) położonych w szeregu po osi SW–NE. Między kurhanami a rzeką Huczwą, na kulminacji wydmy, odkryto pozostałości osady wielokulturowej (m. in. kultury trzciniackiej), którą oznaczono jako stanowisko 25B. Kurhany oraz osada kultury trzciniackiej stanowiły jeden kompleks osadniczo-sepulkralny.

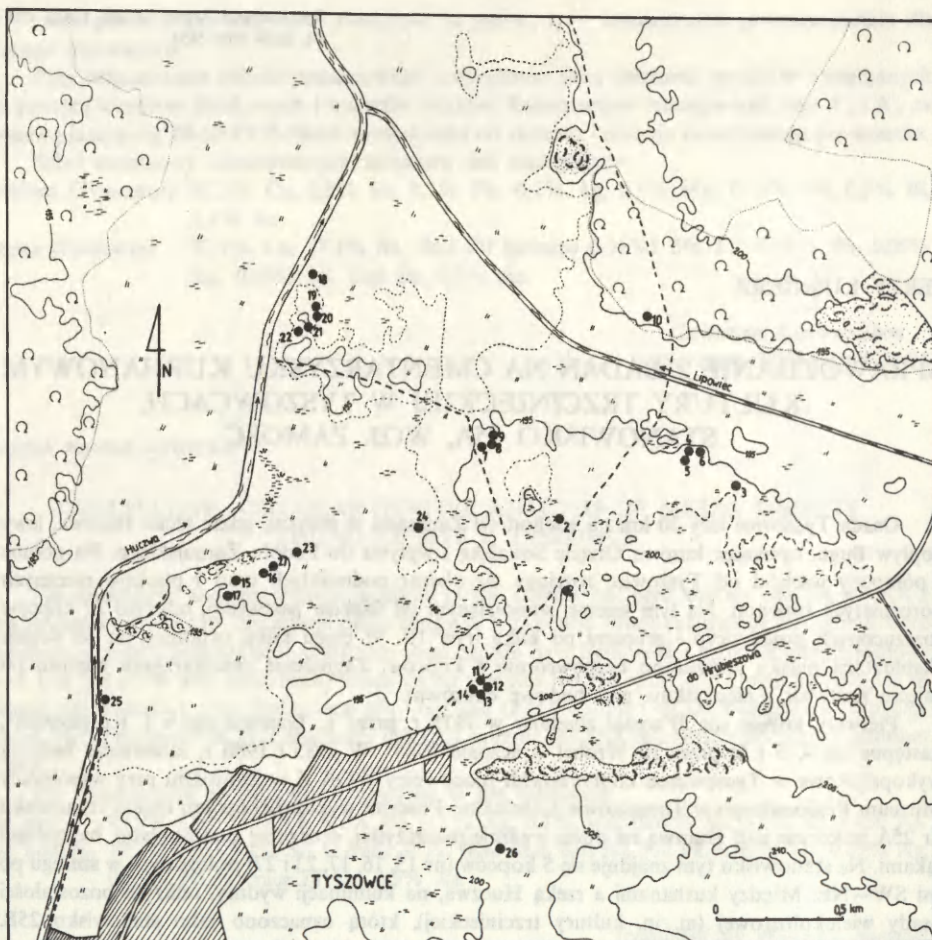
Kurhany zostały przebadane tradycyjną metodą eksploracji naprzeciwległych ćwiartek warstwami mechanicznymi co 10 cm. Cięż na ćwiartki dokonano ściśle wg stron świata po osiach N–S (x) i W–E (y). Po eksploracji do calca wzdłuż profili przeprowadzono rowki kontrolne, w wyniku czego uzyskano pełny obraz budowy kurhanów.

Kopce nr 15 i 17 przebadano w 1985 r., nr 16 i 23 zaś w 1986 r. W tej kolejności zostaną one omówione.

¹ Wykonując mapę kurhanów z okolic Tyszowiec autor korzystał z opublikowanej w Roczniku Lubelskim, t. XIX, mapki W. Zielińskiego, uwzględniającej kurhany o numeracji 1-14 oraz wyników badań powierzchniowych przez S. Jastrzębskiego na obszarze AZP 90-92. Sześć kolejnych kurhanów o numerach 15, 16, 17, 19, 21 odkryła w 1984 r. H. Wróbel. Kurhany nr 22, 23, 24, 25 i 27 odnaleziono podczas badań ratowniczych w 1985 i 1986 r. Kurhan nr 26 został zidentyfikowany podczas wiosennych badań powierzchniowych, prowadzonych przez Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski w Zamościu.

² L. Gajewski, Informator Archeologiczny, Badania 1975 r., s. 72.

³ H. Wróbel, *Tyszowce, st. 1, gm. loco, woj. Zamość*, [w:] *Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS i Archeologicznego Ośrodka Badawczo-Konserwatorskiego w Lublinie w 1984 roku*, Lublin 1984, s. 8-11.

Ryc. 1. Mapa okolic Tyszowiec. Cmentarzysko kurhanowe kultury trzcinięckiej z numeracją kurhanów

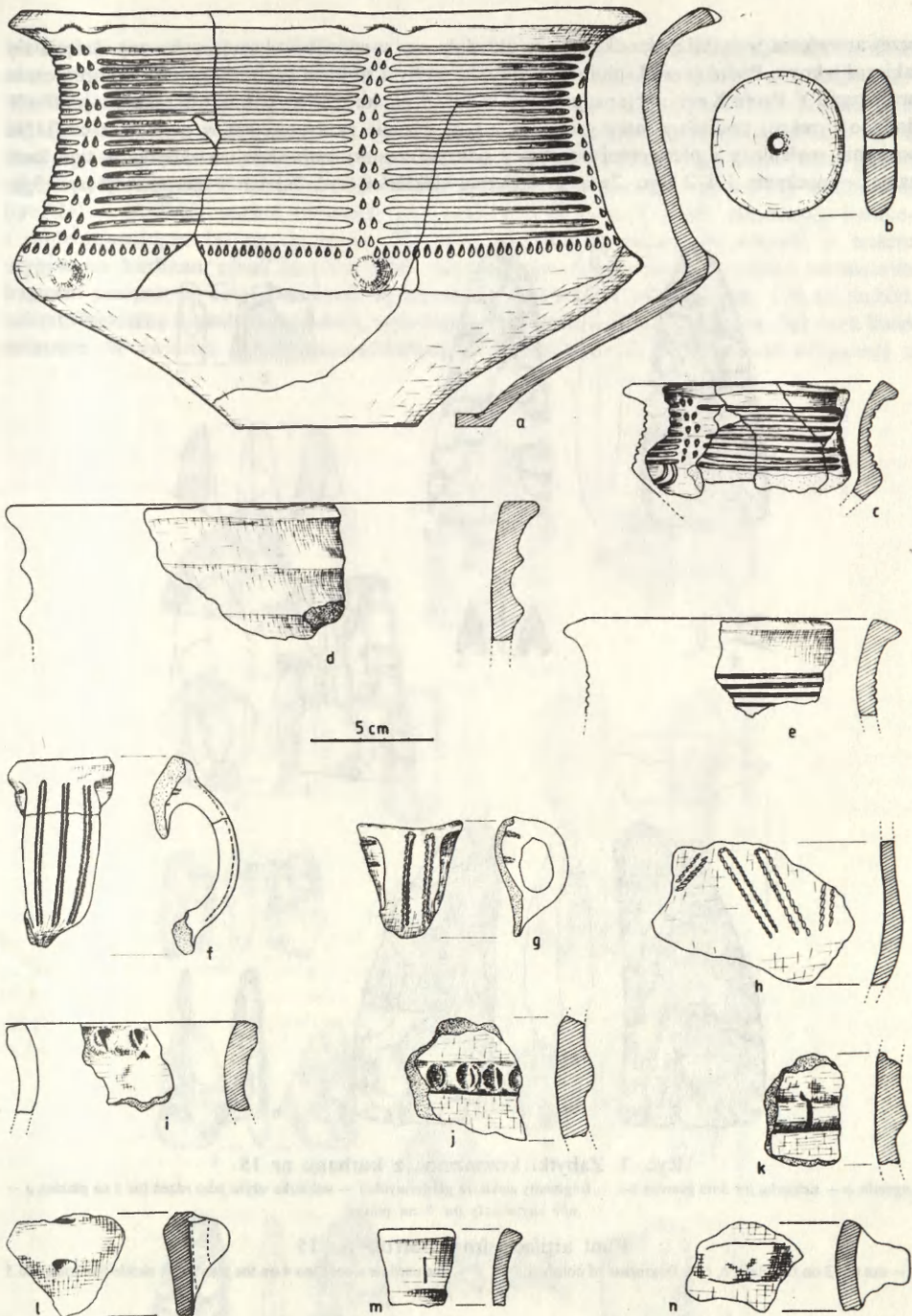
15, 17 – numery kurhanów badanych w 1985 roku; 16, 23 – numery kurhanów badanych w 1986 r.

Map of the surroundings of Tyszowce. Barrow cemetery of the Trzcinię culture with the numeration of the barrows

15, 17 – barrows explored in 1985; 16, 23 – barrows explored in 1986

KURHAN 15

Kurhan o wysokości względnej (mierząc od jego podstawy) ok. 120 cm i średnicy 26 m posiadał nasyp zbudowany z trzech wyraźnie rysujących się warstw: I – warstwa humusu nowożytnego, II – warstwa jasnożółtego piasku, III – warstwa mocno zbitego, siwo-brunatnego piasku z gliniastymi przewarstwieniami. Poniżej warstwy trzeciej znajdował się jasnożółty piasek calcowy, miejscami zabarwiony rozmytymi węglami na kolor sinoszary. Zasięg warstwy trzeciej (z gliniastymi przewarstwieniami) wyznaczał pierwotną średnicę kurhanu wynoszącą ok. 18 m. W obrębie tej warstwy, na głębokości 100-120 cm od szczytu kurhanu, natrafiono na poziom pierwotnej próchnicy zawierającej węgielki drzewne i grudki polepy. W profilu Y gliniaste, zbite

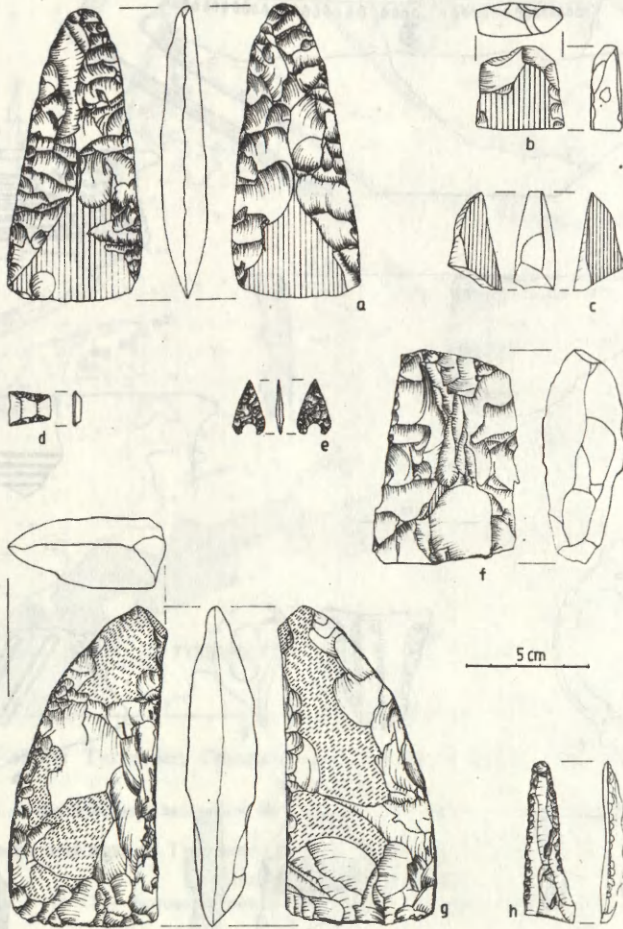
Ryc. 2. Zabytki z kurhanu nr 15

a – naczynie nr 1 (nr 1 na planie kurhanu); *b* – przęślik gliniany (nr 6 na planie); *c* – naczynie nr 2 (nr 2 na planie); *i, j, k* – fragmenty ceramiki kultury mierzanowickiej z wypełniska jamy grobowej; *f, g, h* – fragmenty ceramiki kultury Chłopice-Veselé; *l, n* – fragmenty ceramiki kultury mierzanowickiej; *d, e, m* – fragmenty ceramiki kultury trzcinieckiej

Finds from barrow no 15

a – vessel no 1 (no 1 on the plan of the barrow); *b* – clay spindle whorl (no 6 on the plan); *c* – vessel no 2 (no 2 on the plan); *i, j, k* – Mierzanowice culture potsherds from the fill of the grave pit; *f, g, h* – Chłopice-Veselé culture potsherds; *l, n* – Mierzanowice culture potsherds; *d, e, m* – Trzciniec culture potsherds

przewarstwienia w pobliżu środka kopca układały się w sposób wskazujący na zapadnięcie się jakiegoś wkopu. Późniejsza eksploracja wyjaśniła, że była to jama grobowa przecięta poprzecznie przez profil Y. Profil X ominął jamę grobową w odległości ok. 1 m na północ (do rysunku profilu X dodano przekrój podłużny jamy grobowej z tym właśnie przesunięciem w głąb — ryc. 9). Na poziomie spalenizny i pierwotnej próchnicy odkryte zostały najważniejsze zabytki w tym kurhanie — naczynia 1 i 2 (ryc. 2a,c), krzemienne siekierka (ryc. 3a) i nóż sierpowaty (ryc. 3g).

Ryc. 3. Zabytki krzemienne z kurhanu nr 15

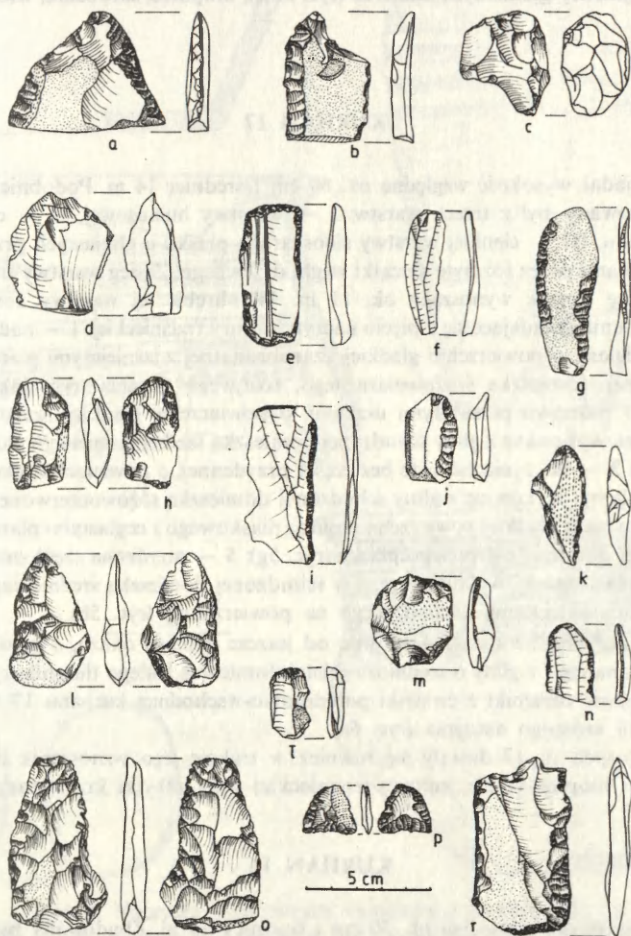
Legenda: a — siekierka (nr 3 na planie); b-c — fragmenty siekieriek gładzonych; f — siekierka użyta jako rdzeń (nr 4 na planie); g — nóż sierpowaty (nr 5 na planie)

Flint artifacts from barrow no 15

a — axe (no 3 on the plan); b, c — fragments of polished axes; f — axe used as a core (no 4 on the plan); g — sickle-like knife (no 5 on the plan)

Głównym obiektem w kurhanie nr 15 była centralnie położona jama grobowa (?), orientowana po osi W—E. Rysowała się ona na planie już od głębokości 60-70 cm i sięgała do 180 cm w głąb. Na głębokości 110 cm jama przecinała poziom próchnicy pierwotnej. Jej wymiary na głębokości 110 cm wynosiły: długość ok. 2,5 m, szerokość 1,5 m (ryc. 9h). W wypełnisku jamy „grobowej” nie znaleziono śladów szczątków ludzkich ani żadnych zaciemnień mogących sugerować obecność

konstrukcji drewnianych czy drewnianej trumny. Wydobyto jedynie nieliczne fragmenty ceramiki naczyniowej i odłupki krzemienne. Wśród skorup naczyń znalazły się fragmenty charakterystycznie zdobione listwami plastycznymi, wykonane z gliny o bardzo grubej domieszce tłuczni (ryc. 2i,j,k), które można zaliczyć do kultury mierzanowickiej. Dookoła jamy zarejestrowano liczne ślady ognisk, a wśród nich kości zwierzęce (ryc. 9, nr 8 na planie). W odległości ok. 3 m na północ od osi wzdłużnej tego obiektu (gł. 102 cm) stało bogato zdobione naczynie kultury trzcinieckiej (ryc. 2a) o gładkiej, ceglasczerwonej powierzchni, wykonane z gliny schudzonej średnio- i drobnoziarnistym białym tłuczniem. Naczynie zostało umieszczone w nasypie w trakcie usypywania kurhanu, czego dowodzi brak zarysu wkopu. Obok naczynia znalazł się mały fragment przepalonej kości zwierzęcej. W sąsiedztwie naczynia, w odległości ok. 1 m na zachód, odkryto siekierkę o gładzonym ostrzu, wykonaną z krzemienia wołyńskiego (ryc. 3a), oraz kości zwierzęce. W ćwiartce południowo-zachodniej, na głębokości 110 cm leżał nóż sierpowaty z

Ryc. 4. Zabytki krzemienne z kurhanu nr 15

Flint artifacts from barrow no 15

krzemienia świciechowskiego (ryc. 3g). Do nasypu kurhanu nr 15 dostały się również w trakcie jego usypywania bardzo liczne skorupy naczyń, przęślik gliniany (ryc. 2b), a także krzemienie. Zabytki te nie wykazywały związków z żadnym obiektem w obrębie kurhanu ani miejsc szczególnej koncentracji — były równomiernie rozproszone na całej powierzchni kolejnych poziomów eksploracji. Pochodziły zapewne z położonej obok, na wydmie, wielokulturowej osady. Wśród fragmentów ceramiki stwierdzono nieliczne pochodzenia neolitycznego (KPL), dużą liczbę charakterystycznych uch i wylewów naczyń kultury Chłopice-Veselé (ryc. 2f,g,h), ułamki naczyń kultury mierzanowickiej oraz wielką ilość skorup naczyń kultury trzcinieckiej (np. ryc. 2d,e). Z fragmentów pochodzących ze skupiska ceramiki, odkrytego na poziomie pierwotnego humusu w ćwiartce południowo-zachodniej, zrekonstruowano dużą część górnej partii miniaturowego naczynia kultury trzcinieckiej (ryc. 3c; ryc. 8: 2). Naczynie to, o gładkiej żółtoszarej powierzchni, wykonane zostało z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistego białego i różowego tłucznia.

Wyroby krzemienne znalezione w płaszczu kurhanu nr 15 wykonane zostały prawie bez wyjątku z krzemienia wołyńskiego. Jedynie jeden wiórowiec (ryc. 3h) wykonano z krzemienia czekoladowego. Do ciekawszych zabytków krzemiennych pochodzących z nasypu należą: grocik sercowaty (ryc. 3e), siekierka ze śladami gładzenia przerobiona na rdzeń (ryc. 3f), złamane zgrzebło (ryc. 4a), dwa fragmenty gładzonych siekierok (ryc. 3b,c), drapacze, skrobacze, wiórowce, łuszczenie (ryc. 4).

KURHAN 17

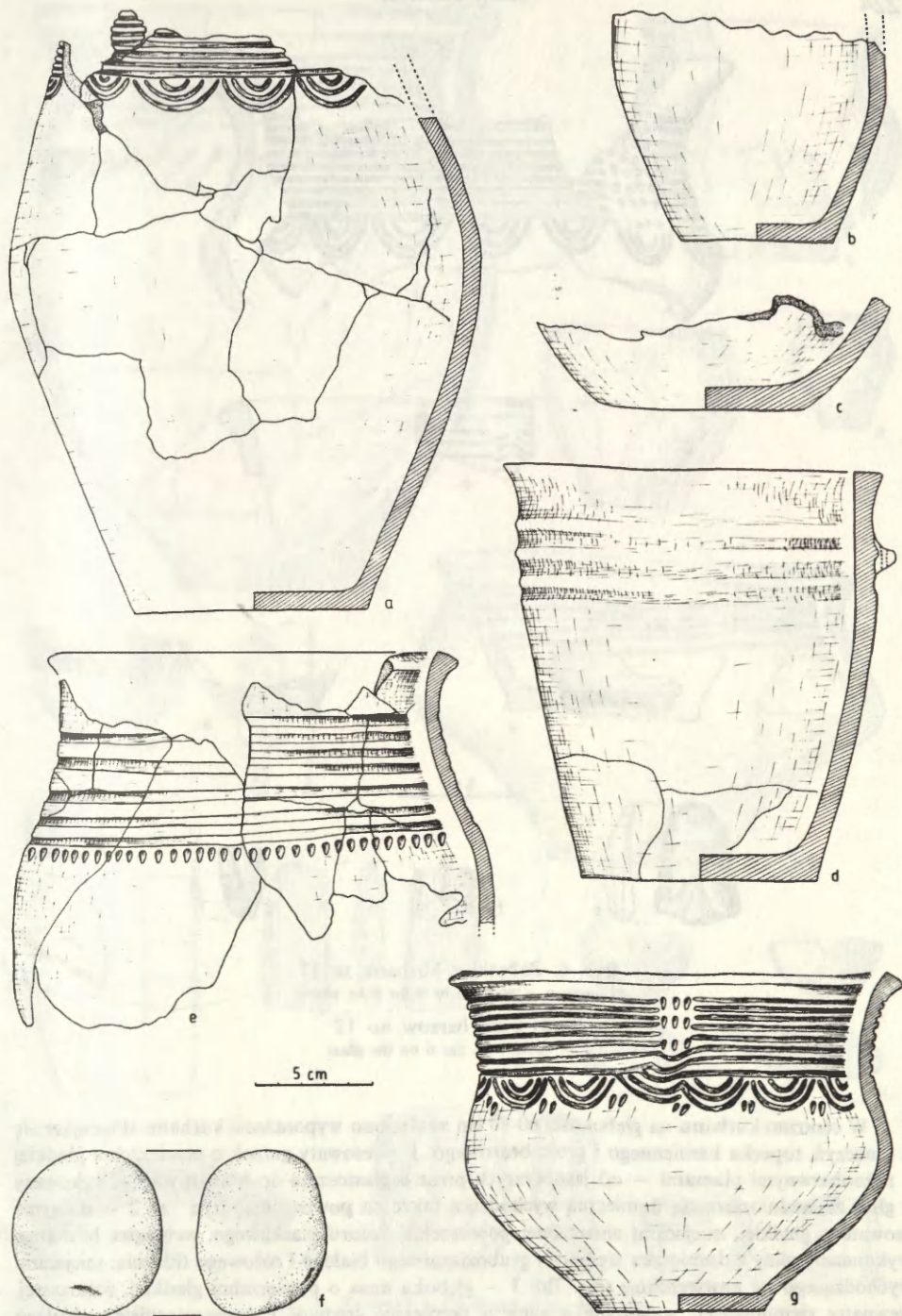
Kurhan posiadał wysokość względną ok. 60 cm i średnicę 14 m. Podobnie jak poprzednio omówiony, zbudowany był z trzech warstw: I — warstwy humusowej, II — cienkiej warstwy szarozółtego piasku, III — cienkiej warstwy sinoszarego piasku o gliniastych przewarstwiowaniach, zabarwiony miejscami przez rozmyte szczątki węgla drzewnego. Zasięg warstwy trzeciej wyznaczył pierwotną średnicę kopca, wynoszącą ok. 11 m. W obrębie tej warstwy zostało znalezione wyposażenie kurhanu, składające się z pięciu naczyń kultury trzcinieckiej: 1 — naczynie esowate ze zniszczonym brzegiem, o powierzchni gładkiej, szarobrunatnej z jaśniejszymi plamami, wykonane z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistego, różowego tłucznia (ryc. 5a); 2 — naczynie moździerzowate z pionowo przekłutymi uszkami, o powierzchni gładkiej, szarobrunatnej z jaśniejszymi plamami, wykonane z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistego różowego i białego tłucznia (ryc. 5d); 3 — naczynie esowate bez części przydennej, o powierzchni gładkiej, brunatnej w ceglastoszare plamy, wykonane z gliny schudzonej domieszką różowoczerwonego tłucznia (ryc. 5e); 4 — głęboka misa o gładkiej powierzchni koloru piaskowego z ceglastymi plamami, wykonana z gliny schudzonej domieszką drobnego piasku (ryc. 5g); 5 — przydenna część smukłego naczynia o powierzchni ceglastoszarej, wykonana z gliny schudzonej domieszką średnioziarnistego szarego i różowego tłucznia miejscami wychodzącego na powierzchnię (ryc. 5b).

W pobliżu naczynia 3 i 4 znaleziono dno od jeszcze jednego okazu, o gładkiej, jasnoszarej powierzchni, wykonanego z gliny o średnioziarnistej domieszce białego tłucznia (ryc. 5c). Ponadto ze skupiska ułamków ceramiki z ćwiartki południowo-wschodniej kurhanu 17 wyklejono dużą część górnej partii szóstego naczynia (ryc. 6a).

Do nasypu kopca nr 17 dostały się również w trakcie jego wznoszenia liczne fragmenty ceramiki kultury Chłopice-Veselé, kultury trzcinieckiej oraz zabytki krzemienne (ryc. 6e,g).

KURHAN 16

Kurhan o wysokości względnej ok. 50 cm i średnicy 15 m. Zbudowany był, podobnie jak kurhany 15 i 17, z dających się wyróżnić trzech warstw: I — warstwy humusowej, II — warstwy jasnego piasku, III — warstwy sinoszarego piasku z gliniastymi przewarstwiowaniami. Układ i zasięg warstw widoczne w profilach określają pierwotną średnicę kurhanu wynoszącą 10 m.

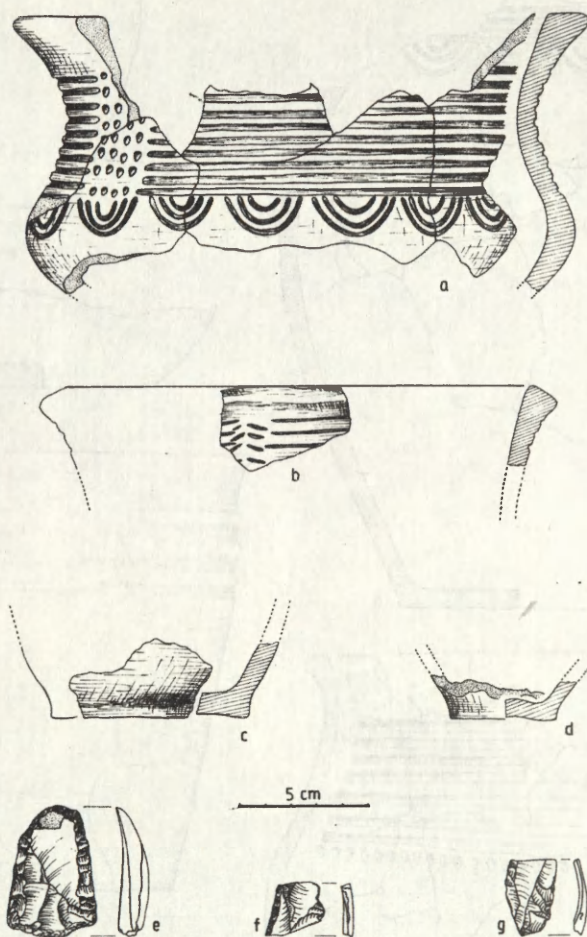

Ryc. 5. Naczynia i rozcieracz kamienny z kurhanu nr 17

Legenda: *a* – naczynie nr 1 (nr 1 na planie); *b* – naczynie nr 5 (nr 5 na planie); *c* – dno naczynia kultury trzcinieckiej; *d* – naczynie nr 2 (nr 2 na planie); *e* – naczynie nr 3 (nr 3 na planie); *f* – rozcieracz kamienny (nr 7 na planie); *g* – naczynie nr 4 (nr 4 na planie)

Vessels and a stone grinder from barrow no 17

a – vessel no 1 (no 1 on the plan); *b* – vessel no 5 (no 5 on the plan); *c* – pot base of the Trzciniec culture; *d* – vessel no 2 (no 2 on the plan); *e* – vessel no 3 (no 3 on the plan); *f* – stone grinder (no 7 on the plan); *g* – vessel no 4 (no 4 on the plan)

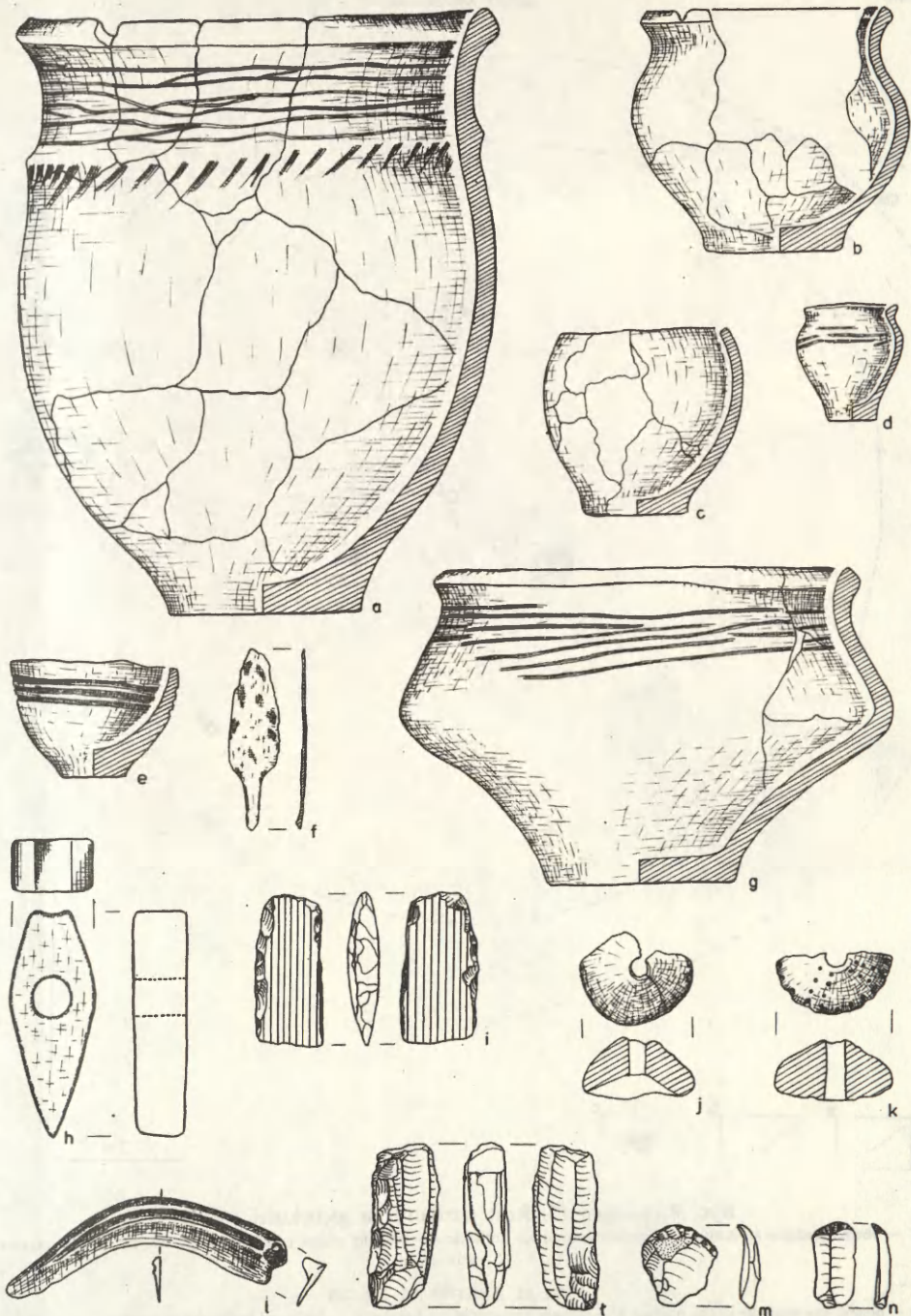
Ryc. 6. Zabytki z kurhanu nr 17

Legenda: a – naczynie nr 6 (nr 6 na planie)

Finds from barrow no 17

a – vessel no 6 (no 6 on the plan)

W centrum kurhanu na głębokości 60-80 cm znaleziono wyposażenie kurhanu składające się z 6 naczyń, toporka kamiennego i grota brązowego: 1 – esowaty garnek o powierzchni gładkiej z różnobarwnymi plamami – od jasnoszarych przez ceglastoszare do brunatnych – wykonany z gliny ze średnioziarnistą domieszką wychodzącą także na powierzchnię (ryc. 7a); 2 – naczynie esowate o gładkiej, miejscami zniszczonej powierzchni koloru piaskowego, wewnątrz brunatne, wykonane z gliny z domieszką średnio- i gruboziarnistego białego i różowego tłucznia, miejscami wychodzącego na powierzchnię (ryc. 7b); 3 – głęboka misa o powierzchni gładkiej, żółtoszarej, wewnątrz ciemnoszarej, wykonane z gliny o domieszce średnio- i drobnoziarnistego białego i różowego tłucznia (ryc. 7g); 4 – kulisty kubek o jasnożółtej, gładkiej powierzchni, z gliny, z domieszką średnioziarnistego, różowego tłucznia i śladami domieszki ceramicznej (ryc. 7c); 5 – płytka miseczka o żółtokremowej, gładkiej powierzchni, wykonana z gliny, z domieszką drobnego, ostrokrawędzistego, różowego tłucznia (ryc. 7e); 6 – miniaturowe naczynie esowate o jasnożółtej powierzchni, z gliny, z domieszką średnioziarnistego różowego tłucznia (ryc. 7d);

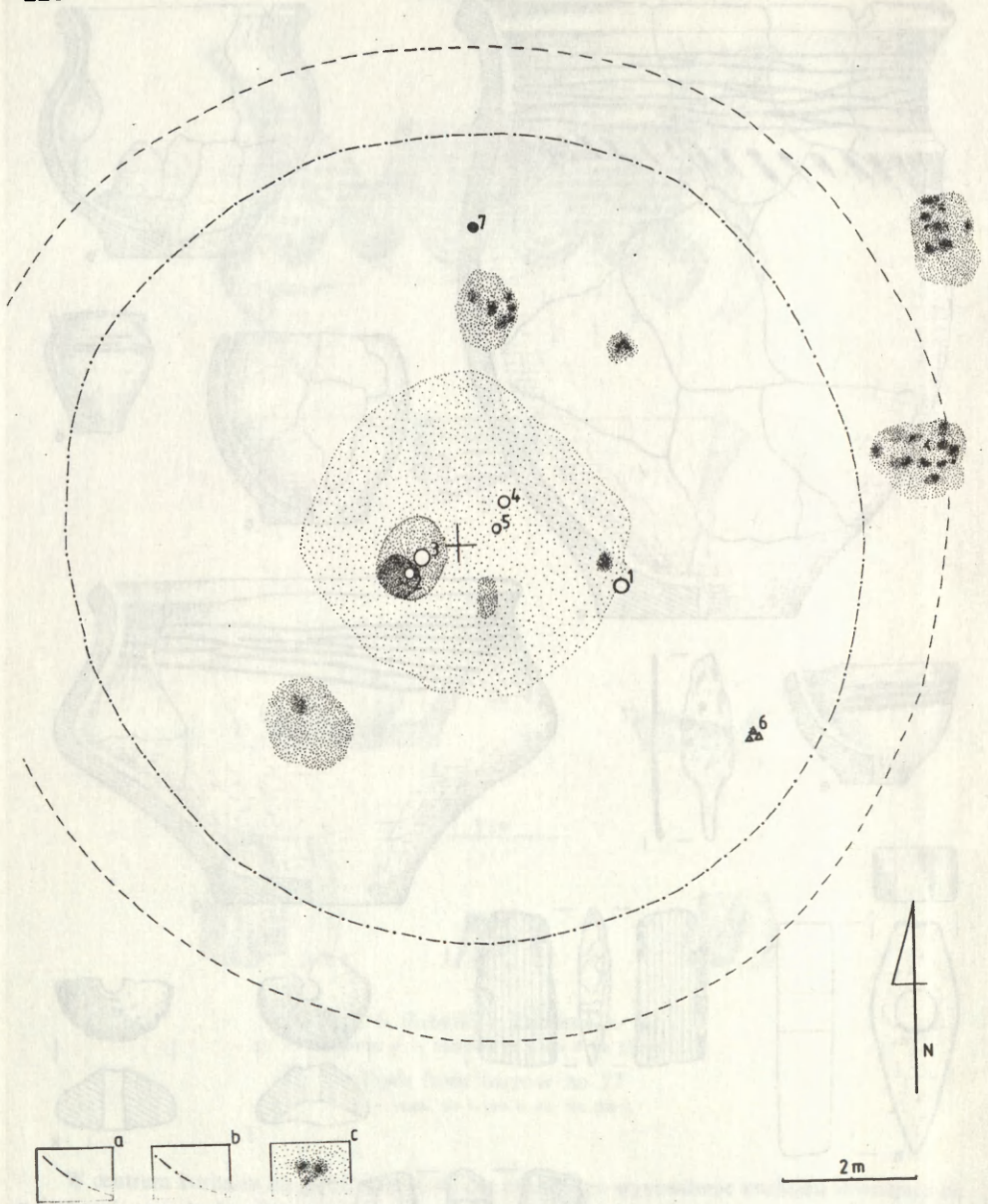
Ryc. 7. Zabytki z kurhanów nr 16 i 23

Legenda: a – naczynie nr 1 (nr 1 na planie); b – naczynie nr 2 (nr 2 na planie); c – naczynie nr 4 (nr 4 na planie); d – naczynie nr 6 (nr 6 na planie); e – naczynie nr 5 (nr 5 na planie); f – grot brązowy (nr 8 na planie); g – naczynie nr 3 (nr 3 na planie); h – toporek kamienny (nr 7 na planie); i – siekierka krzemienienna (nr 9 na planie); j, k – przęśliki gliniane (nr 10 i 11 na planie); l-n – przedmioty z kopca nr 23

Finds from barrows nos 16 and 23

a – vessel no 1 (no 1 on the plan); b – vessel no 2 (no 2 on the plan); c – vessel no 4 (no 4 on the plan); d – vessel no 6 (no 6 on the plan); e – vessel no 5 (no 5 on the plan); f – bronze point (no 8 on the plan); g – vessel no 3 (no 3 on the plan); h – perforated stone axe (no 7 on the plan); i – flint axe (no 9 on the plan); j, k – clay spindle whorls (nos 10 and 11 on the plan); l-n – objects from mound no 23

<http://rcin.org.pl>

Ryc. 8. Kurhan 17. Rzut poziomy na głębokości 50 cm

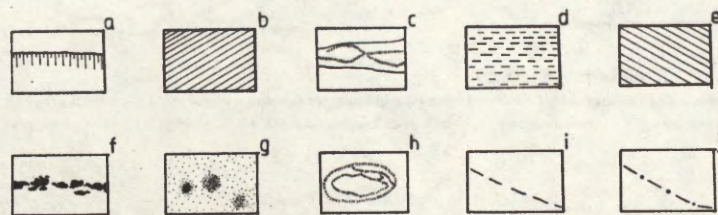
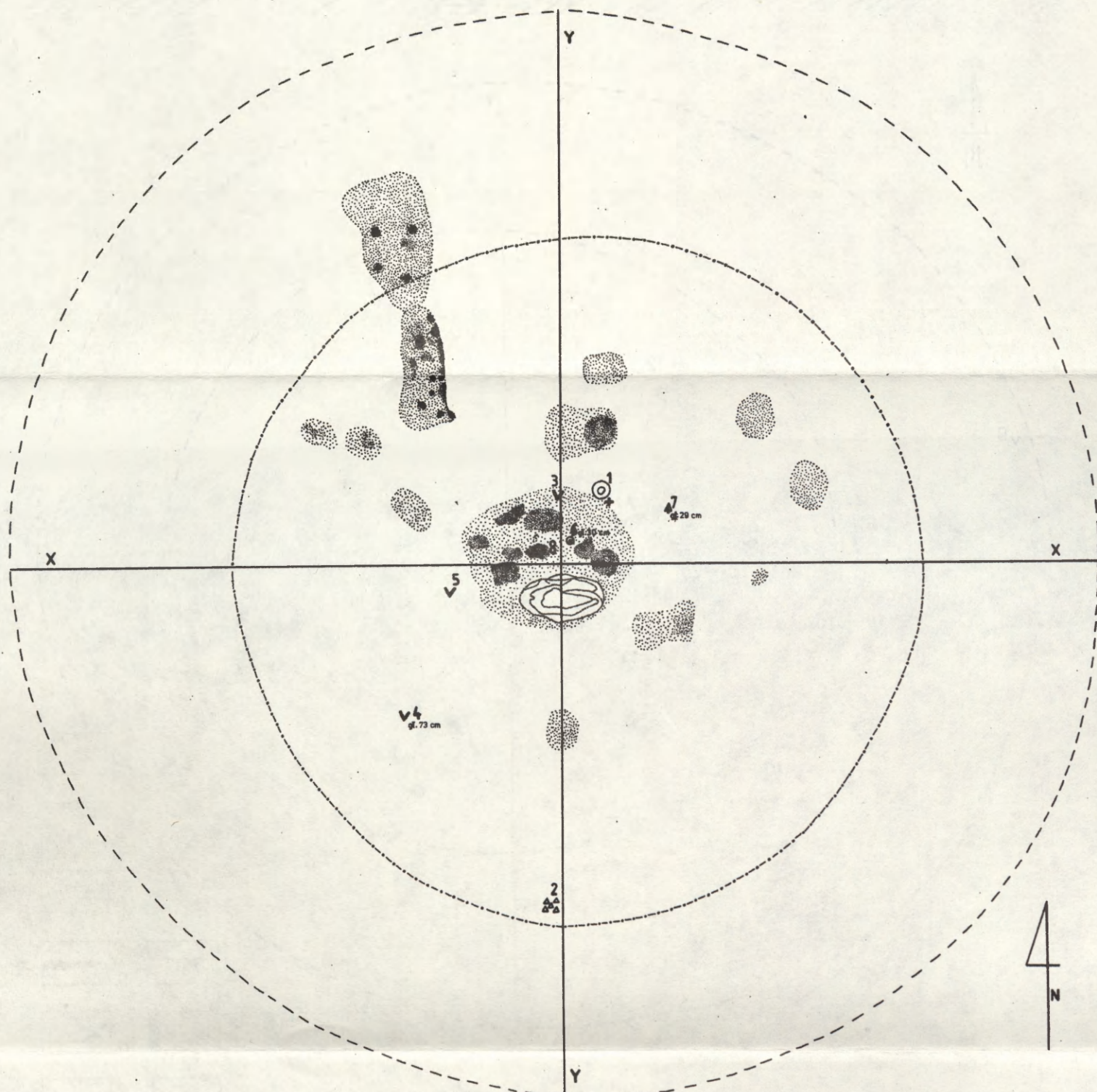
a – obecna średnica kurhanu; *b* – pierwotna średnica kurhanu; *c* – ciemny piasek i ślady węgla drzewnych. 1-*f* – naczynia; 7 – rozcieracz

Plan at a depth of 50 cm

a – present-day diameter of the barrow; *b* – primary diameter of the barrow; *c* – dark sand and traces of charcoal. 1-*f* – vessels; 7 – grinder

7 – toperek kamienny z otworem, wykonany z większego, zniszczonego okazu (ryc. 7h); 8 – grot brązowy z trzpieniem (ryc. 7f).

Wyposażenie kurhanu nr 16 rozmieszczone było w następującym porządku: esowaty garnek 1 leżał na boku, na nim stało mocno zniszczone naczynie (2), ok. 90 cm zaś na północ od wspomnianych naczyń znaleziono głęboką misę (3) zawierającą w swym wnętrzu miseczkę (5).

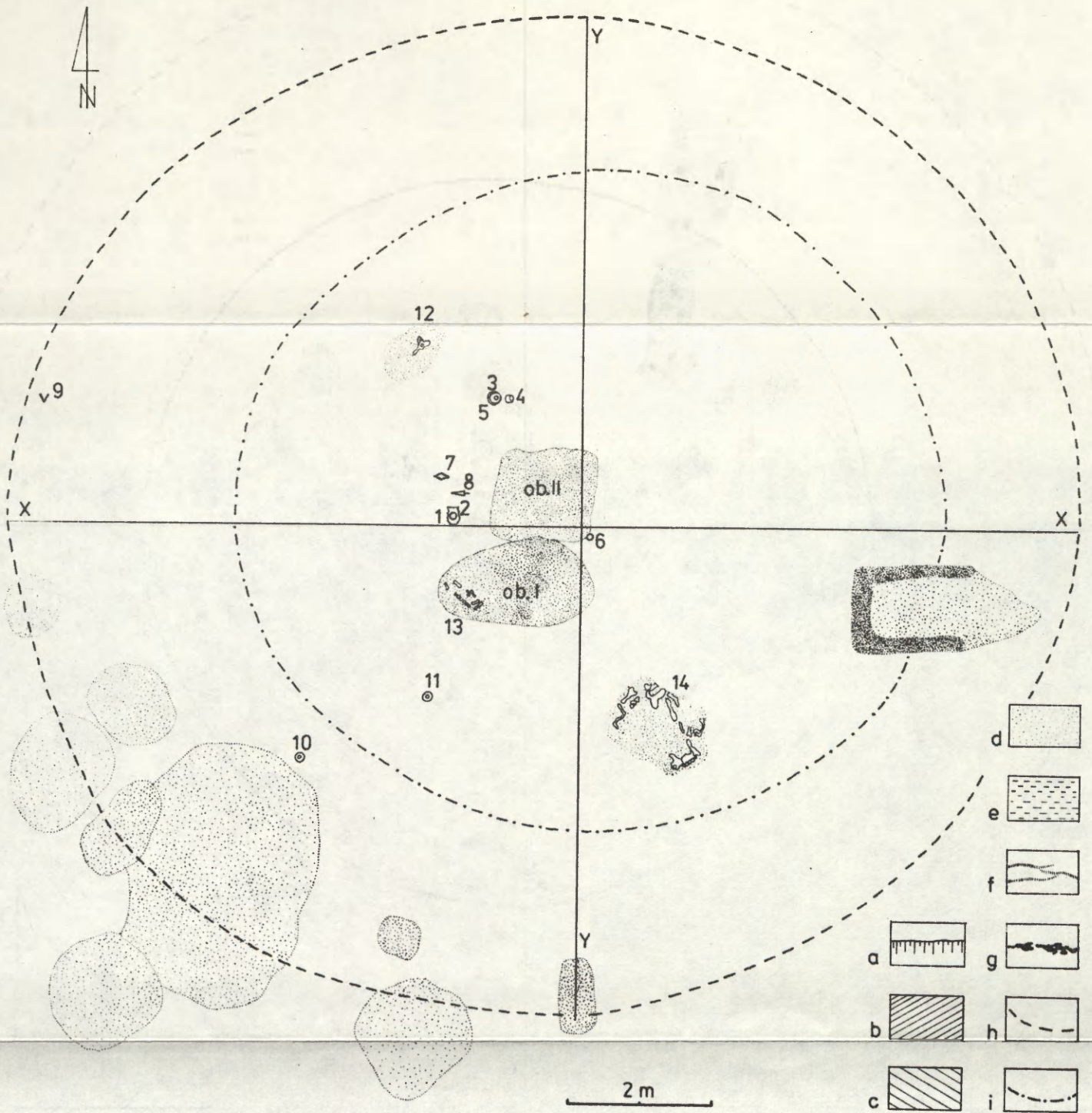
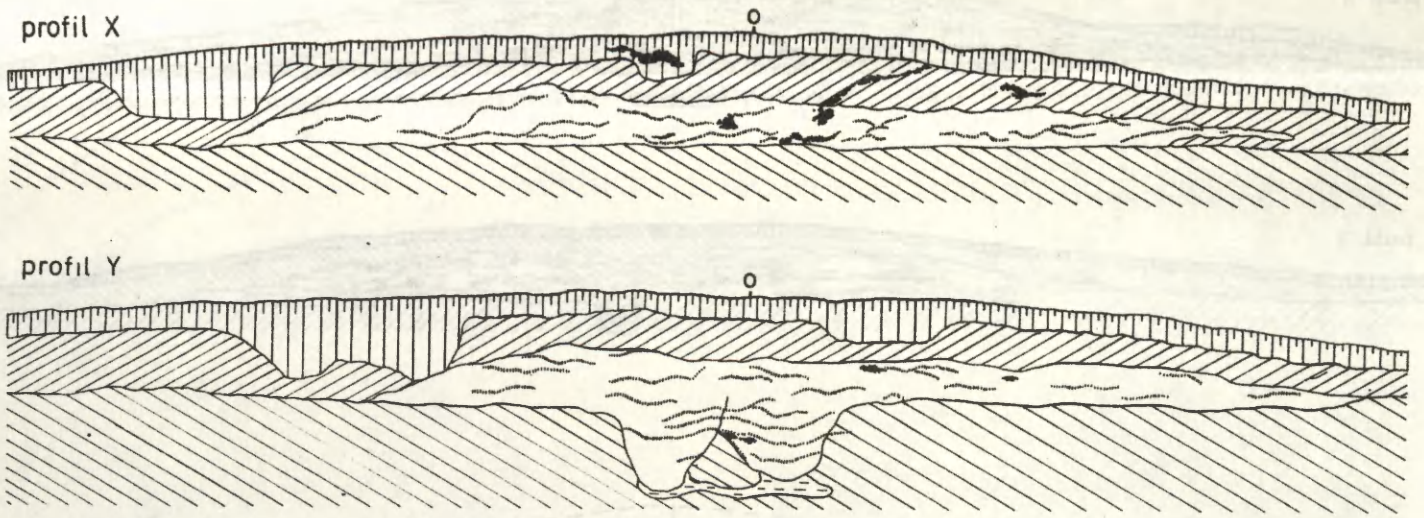

Ryc. 9. Kurhan nr 15. Profile i rzut poziomy na głębokości 110 cm

Legenda: a – humus; 1 – jasnożółty piasek; c – ciemny piasek z gliniastymi przewarstwieniami; d – warstwa wmywania ze śladami węgla drzewnych; e – całec; f – węgle drzewne zalegające na poziomie pierwotnego humusu; g – ciemny piasek ze śladami węgla drzewnego; h – zarys jamy grobowej; i – obecna średnica kurhanu; j – pierwotna średnica kurhanu. Numery na planie: 1 – naczynie nr 1; 2 – naczynie nr 2; 3 – siekierka krzemienista; 4 – siekierka krzemienista użyta jako rdzeń; 5 – nóż sierpowaty; 6 – przęślik; 7 – grocik sercowaty; 8 – kości zwierzęce

Barrow no 15. Profiles and plan at a depth of 110 cm

a – humus; b – pale yellow sand; c – dark sand with clayey bedding; d – illuvial layer with traces of charcoal; e – primary ground; f – charcoal at the level of primary humus; g – dark sand with traces of charcoal; h – outline of the grave pit; i – present-day diameter of the barrow; j – primary diameter of the barrow. Numbers on the plan: 1 – vessel no 1; 2 – vessel no 2; 3 – flint axe, 4 – flint axe used as a core; 5 – sickle knife; 6 – spindle whorl; 7 – cordiform point; 8 – animal bones

Ryc. 10. Kurhan 16. Rzut poziomy na głębokości 70 cm

Legenda: a – humus; b – jasnożółty piasek; c – całec; d – jamy i obiekty; e – warstwa wymywania ze śladami węgla drzewnych; f – ciemny piasek z gliniastymi przewarstwieniami; g – skupiska węgla drzewnych; h – obecna średnica kurhanu; i – pierwotna średnica kurhanu. 1-6 – naczynia; 7 – toporek kamienny; 8 – grot brązowy; 9 – siekierka krzemieniowa; 10, 11 – przęśliki; 12-14 – szkielety zwierzęce

Barrow no 16. Plan at a depth of 70 cm

a – humus; b – pale yellow sand; c – primary ground; d – pits and features; e – illuvial layer with traces of charcoal; f – dark sand with clayey bedding; g – concentrations of charcoal; h – present-day diameter of the barrow; i – primary diameter of the barrow. 1-6 – vessels; 7 – perforated stone axe; 8 – bronze point; 9 – flint axe; 10, 11 – spindle whorls; 12-14 – animal skeletons

Obok, od strony wschodniej, leżał mocno zniszczony kubek (4). Miniaturowe naczynie (6) stało oddzielnie, w centrum kurhanu, oddalone o ok. 1 m od pozostałych (ryc. 10). W pobliżu naczyń 1 i 2 znaleziono grot brązowy (8) i toporek kamienny (7).

Kurhan nr 16 przykrywał trzy szkielety zwierzęce w różnym stopniu zachowania. Ze szkieletu leżącego w ćwiartce północno-zachodniej zachowała się tylko kość miednicy. Szkielet w ćwiartce południowo-wschodniej, najlepiej zachowany, sprawiał wrażenie nowożytnego i wkopanego już po usypaniu kopca. Szkielet w centrum kurhanu leżał na głębokości ok. 130 cm, w obiekcie głębokim na ok. 190 cm (licząc od wierzchołka kurhanu). W centrum kurhanu znajdowały się dwa obiekty: obiekt I ze szkieletem zwierzęcym rysował się na planie od głębokości 70-80 cm. Posiadał on rozmiary ok. 2 × 1 m i orientowany był na osi W – E. Jego rozmiary i orientacja podobne były do jamy grobowej z kurhanu nr 15. Naruszał on południowy brzeg jamy (obektu) II, kwadratowej w zarysie, o wymiarach 1,30 × 1,30 m. W południowo-wschodnim narożniku obiektu II znaleziono zostało miniaturowe naczynie (6), które obsunęło się na głębokość 106 cm (inne zabytki z zespołu leżały na głębokości 60-70 cm). Funkcja i stratygrafia obu jam są trudne do interpretacji. Układ warstw widoczny w ich profilach wskazuje, iż zostały one wkopane już po usypaniu kurhanu. To samo można wnioskować na podstawie położenia miniaturowego naczynia (6), które obsunęło się do wkopu o ok. 30 cm głębiej w stosunku do położenia reszty zespołu. Jednocześnie na planie i profilach uwidoczniła się wzajemny stosunek chronologiczny obu obiektów. Obiekt I jest nieco późniejszy od obiektu II, jednak różnica chronologiczna między nimi nie była duża, gdyż, jak widać na profilu X, warstewki gliniastych przewarstwień łączą oba obiekty bez widocznych przesunięć i przerwania ich przebiegu (ryc. 10).

Kurhan nr 16 został usypany na terenie wcześniejszej osady neolitycznej i wczesnobrązowej. Nasyp przykrywał 10 jam zawierających bardzo nieliczny materiał ceramiczny zniszczony przez wodę podskórną. Poza obiektami znaleziono dwa przęśliki neolityczne (ryc. 7j,k) i jedną gładzoną siekierkę krzemioną (ryc. 7i). Na wschodnim obrzeżu kurhanu odkryto niewielki obiekt nowożytny – półziemiankę ze śladami konstrukcji drewnianej.

KOPIEC NR 23

Kopiec ten leżał wśród bagnistych łąk na północno-wschodnim krańcu stanowiska 25A. Posiadał wygląd mocno zdeformowanego kurhanu o długości 20 m, szerokości ok. 14 m i wysokości ok. 60 cm. Po przebadaniu okazał się naturalnym wzniesieniem. Jedyńm obiektem znalezionym w tym kopcu była półziemianka z resztkami paleniska, w której znaleziono sierp brązowy z guzkiem (ryc. 7l). Na południe od tego obiektu, w wodzie podskórnej znajdowało się skupisko skorup z kilku naczyń. Były one mocno zniszczone na skutek stałego przebywania w wodzie. Badania kopca-wzniesienia dostarczyły też kilku zabytków krzemiennych. Najbardziej interesujący jest rdzeń „ołówkowy” (ryc. 7l) oraz dwa drapacze (ryc. 7m,n).

Naczynia znalezione w kurhanach nr 15, 16 i 17 w Tyszowcach stanowią bardzo interesujący zestaw form. Reprezentowane są tu głębokie misy, miski, wazy, formy esowate, moździerzowate i naczynia miniaturowe. Ceramika z kurhanów nr 15 i 17 jest zdobiona w tym samym stylu. Spotyka się różne warianty i zestawy takich wątków zdobniczych, jak: poziome, głęboko ryte linie dookolne lub dzielone na strefy przez pionowe rzędy nakłuć, poziome rzędy nakłuć pod żłobkami, wiszące łuki. Nieco inaczej są zdobione naczynia z kurhanu nr 16. Ornament jest mniej staranny, żłobki i bruzdy płytkie, nierówne. Z wyżej przedstawionymi elementami zdobniczymi w innych nieco zestawieniach spotykamy się w materiałach nie tylko grupy lubelskiej kultury trzcinieckiej⁴, lecz przede wszystkim grupy podlasko-mazowieckiej⁵ i opatowskiej⁶. Z oryginalną formą oraz

⁴ A. Gardawski, *Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce*, „Materiały Starożytne”, t. 5, tab. XLII: 22.

⁵ Gardawski, *Plemiona...*, tab. LIII: 1, 5, 7, 13, 14; tab. XLIII: 3.

⁶ Gardawski, *Plemiona...*, tab. XXI: 3.

nie spotykanym elementem zdobnictwa mamy do czynienia w przypadku wazy z kurhanu nr 15 (ryc. 2a). Typowy trzciniecki ornament jest uzupełniony przez pięciokrotnie powtarzające się podwójne wypustki na krawędzi wylewu i odpowiadające im pojedyncze guzki umieszczone poniżej, na ostrym załomie brzuśca. Naczynie to posiada mocno wychylony na zewnątrz wylew i podciętą część przydenną. W dotychczas znanych materiałach kultury trzcinieckiej nie posiada analogii.

Misa z kurhanu nr 17 (ryc. 5g), aczkolwiek różni się ornamentem, formą zbliżona jest do naczynia odkrytego w Mogile-Kopiec Wandy, stanowisko 55c⁷. Analogię tę można również odnieść do małej misy z kurhanu nr 15 (ryc. 2c). Formą jak dotąd nieznaną w grupie lubelskiej kultury trzcinieckiej są naczynia moździerzowate o dwu przekłutych pionowo uszkach. Egzemplarz z Tyszowiec (ryc. 5d), opatrzony listwami plastycznymi, posiada inaczej tylko zdobione odpowiedniki w grupie opatowskiej⁸. Naczynie esowate pochodzące z kurhanu nr 16 (ryc. 7a), zdobione listwą plastyczną, podobne jest do naczyń spotykanych w grupie opatowskiej⁹ i podlasko-mazowieckiej¹⁰ kultury trzcinieckiej. W materiałach obu wymienionych grup znaleźć można też analogie do innego naczynia esowatego z tego kurhanu (ryc. 7b)¹¹. Pewne podobieństwo do miniaturowego naczynka esowatego (ryc. 7d) wykazuje dwukrotnie większy okaz ze Złotej k. Sandomierza¹². Egzemplarz ten, w odróżnieniu od naczynia z Tyszowiec posiada wylew cieniejący. Miska zbliżona do małego okazu z Tyszowiec (ryc. 7e), lecz nie zdobiona i dwukrotnie większa, pochodzi również z terenu grupy opatowskiej¹³. Głębokie misy podobne do okazu z Tyszowiec (ryc. 7g) są często spotykane w kulturze trzcinieckiej.

Z powyższych rozważań wynika, że ceramika uzyskana z kurhanów w Tyszowcach wykazuje bliskie powiązania z materiałami grupy opatowskiej i podlasko-mazowieckiej kultury trzcinieckiej, natomiast różni się od naczyń typowych dla zajmującej ten teren grupy lubelskiej. Przy analizie form i stylistyki naczyń oraz innych znalezisk z kurhanów w Tyszowcach nasuwa się przypuszczenie, iż mamy do czynienia ze stratygrafią horyzontalną cmentarzyska kurhanowego. Kopce nr 15 i 17 dostarczyły klasycznych form ceramiki trzcinieckiej oraz wyrobów krzemienych, które można łączyć z tą kulturą. Natomiast sąsiedni kurhan nr 16 zawierał naczynia prawdopodobnie młodsze, o ornamentach jak gdyby zdegenerowanym, a także naczynie miniaturowe. Na uwagę zasługuje obecność tam grocika brązowego. Najdalej na północny wschód położony, naturalny kopiec nr 23 zawierał obiekt z sierpem brązowym, który można wiązać z wczesną fazą kultury łużyckiej na tym terenie. Pomiędzy kopcami nr 16 i 23 leży nie zbadany jeszcze kopiec nr 27 i można się spodziewać, że przyszłe badania dostarczą argumentów potwierdzających układ horyzontalny cmentarzyska. Faza starsza reprezentowana jest, być może, przez kurhany położone na południowo-zachodnim skraju cmentarzyska, a najmlodsza przez kopce znajdujące się w jego części północno-wschodniej. Przypuszczenie to zdają się potwierdzać materiały ze znajdującej się niedaleko osady (Tyszowce 25B). Jej południowo-zachodnia część, leżąca w bliskości kurhanów nr 15 i 17, dostarczyła klasycznych naczyń trzcinieckich (m. in. wystąpił tam guzowy puchar na nóżce). W północno-wschodniej części osady, w pobliżu kurhanu nr 16, znaleziono liczne naczynia charakterystyczne dla tzw. fazy łódzkiej kultury trzcinieckiej oraz łyżki odlewnicze, brązowe dółtko, szpile z główką rozklepaną i zwiniętą w uszko. Prawdopodobnie osadnictwo na tej wydmie również przemieszczało się na północny wschód¹⁴.

⁷ A. Rachwaniec, *Materiały archeologiczne ze starszego okresu epoki brązu oraz kultury łużyckiej z rejonu Kopca Wandy w Nowej Hucie-Mogile*, Mat. Arch. NH, t. IX, 1985, tab. XXXVIII, s. 186.

⁸ Gardawski, *Plemiona...*, tab. XXIX: 7; XXX: 1.

⁹ Gardawski, *Plemiona...*, tab. XXI: 1; XXII: 1.

¹⁰ Gardawski, *Plemiona...*, tab. LVIII: 16.

¹¹ Gardawski, *Plemiona...*, tab. XXXV: 10; tab. XLVII: 24.

¹² Gardawski, *Plemiona...*, tab. XXXV: 14.

¹³ Gardawski, *Plemiona...*, tab. XXXVI: 2.

¹⁴ Wyniki analiz ¹⁴C małych wagowo próbek węgla wykonane w 1986 r. w okresie podwyższonej radioaktywności atmosfery nie mogą potwierdzić różnic w chronologii kurhanów nr 15 i 17.

Niemożliwe jest jednoznaczne określenie formy pochówków ze zbadanych kurhanów. Obecność w kurhanie nr 15 jamy o typowych wymiarach jamy grobowej, orientowanej po linii W—E¹⁵, wskazywałaby na zastosowanie wobec zmarłego szkieletowego obrządku pogrzebowego. Nie zarejestrowano jednak żadnych śladów kości ludzkich. Mogły się one jednak nie zachować w wyniku działalności wysoko podchodzącej wody podskórnej. W hipotetycznej jamie grobowej brak było wyposażenia. Złożone ono zostało obok, na poziomie pierwotnej próchnicy, w warstwie spalenizny. Nie można też wykluczyć, że był to pochówek symboliczny. Liczne ślady ognisk w nasypie kurhanu oraz obecność przepalonych kości zwierzęcych świadczą o rozbudowanym rytuale pogrzebowym¹⁶. Trzecim wariantem, dla którego również brak przekonujących dowodów, byłoby ciałopalenie i zsypywanie przepalonych kości ludzkich do jamy grobowej. W tym wypadku duży stos, którego resztki odkryto na obrzeżu ćwiartki północno-zachodniej, mógłby pełnić rolę stosu pogrzebowego.

Z podobnymi trudnościami przy rekonstrukcji formy pochówka spotykamy się przy analizie zawartości kurhanu nr 17. Obok licznych śladów spalenizny natrafiono na bardzo rozległy, intensywnie czarny ślad dużego paleniska (stosu?) na obrzeżu kurhanu w ćwiartce północno-wschodniej. Ciekawe było ustawienie naczyń: tylko jedno z nich (ryc. 5a) — esowaty garnek (1) — ustawione było normalnie, tj. do dołu dnem, pozostałe cztery umieszczono parami w centrum kurhanu do góry dnami. Naczynia 1, 4 i 5 znalazły się w kopcu przed jego usypaniem i stały w czystym piasku bez śladów wkopu, natomiast naczynia 2 i 3 zostały dostawione później (ale nie jednocześnie), o czym świadczy zarys wkopów widoczny na planie (ryc. 8). W kurhanie nr 17 brak było zarysów jamy grobowej, jak również śladów kości ludzkich. Kości mogły ulec zniszczeniu, podobnie jak w kurhanie nr 15, tym bardziej że kopiec nr 17 był położony znacznie niżej w terenie.

Zbadany najpóźniej kurhan nr 16 nie wyjaśnił rodzaju pochówków na cmentarzysku. Obecność obiektu o kształcie i wymiarach zbliżonych do jamy grobowej w kurhanie nr 15 i tak samo orientowanego w stosunku do stron świata (W—E) nasuwa przypuszczenie, że mógł on również pełnić funkcję jamy grobowej. Interesujące jest położenie w nim szkieletu zwierzęcego wysoko ponad jego dnem oraz sąsiedztwo nieco wcześniejszego wkopu o planie kwadratu. W nielicznym i mocno zniszczonym materiale ceramicznym brak dowodów na to, by oba obiekty były nowożytnie. Ułożenie naczyń w kurhanie nr 16 sugeruje, że zostały one wrzucone do usypywanego kurhanu, w wyniku czego niektóre z nich rozpadły się (naczynia 1, 2, 5). I znowu, jak w przypadku kurhanu nr 15, naczynia i reszta wyposażenia znalazły się powyżej i po północnej stronie hipotetycznej jamy grobowej.

W świetle dotychczasowych danych dostarczonych przez kurhany 15, 16 i 17 prawdopodobna jest hipoteza, że na cmentarzysku kurhanowym w Tyszowcach mamy do czynienia także z pochówkami zwierzęcymi.

Następny sezon badań na cmentarzysku powinien przynieść odpowiedź na część pytań zasygnalizowanych w niniejszym sprawozdaniu.

Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski
w Zamościu

JERZY KUŚNIERZ

REPORT ON THE EXCAVATIONS OF A BARROW CEMETERY OF THE TRZCINIEC CULTURE AT TYSZOWCE, ZAMOŚĆ PROVINCE, SITE 25A

Rescue excavations of a barrow cemetery of the Trzcinię culture were continued at Tyszowce, Zamość province, in the 1985 and 1986 field seasons. Barrows nos 15, 17, 16 and a natural mound

¹⁵ Tak samo orientowane były pochówki w kurhanach w Łubnej, zob. Gardawski *Plemiona...*, s. 89.

¹⁶ Analiza paleobotaniczna kilkunastu próbek dokonana przez M. Lityńską wykazała obecność zwęglonych szczątków wyłącznie sosny zwyczajnej (*Pinus sylvestris*).

no 23 were explored on site 25A (fig 1). Barrow no 15 covered an assumed grave pit, which, however, contained neither a burial nor any equipment. The region of the "grave" pit, at the level of the primary humus yielded vessel no 1 (fig 2a), a flint axe, a flint sickle-knife (fig 3a,g), and animal bones. In addition to numerous fragments of Trzciniec pottery and flint artifacts (figs 3 and 4), the mound of the barrow contained stray potsherds of the Funnel Beaker, the Chłopice-Veselé and the Mierzanowice cultures.

No traces of a grave pit were discovered in barrow no 17, furnished with 6 vessels (figs 5a-g, 6a); apart from one vessel (fig 5a), the remaining ones were placed upside down. Traces of digging indicate that two vessels (nos 2 and 3) (fig 5d,e) were added after the barrow had been raised. Its mound contained a stone grinder, flint artifacts and potsherds of the Chłopice-Veselé and the Trzciniec cultures.

The furniture of barrow no 16 included 6 vessels (figs 7a-c,g), a stone axe (fig 7h) and a bronze point (fig 7f). Its mound has yielded Neolithic finds: a polished axe (fig 7i) and two spindle-whorls (fig 7j,k). The barrow covered Neolithic and Early Bronze Age domestic pits and three animal burials.

Natural mound no 23 revealed a semi-subterranean hut with traces of a hearth and a bronze sickle with a boss (fig 7l). A few flint artifacts occurred outside the feature (fig 7l,m,n).

The vessels discovered in the three barrows (nos 15, 16, 17) are similar in shape and ornament to those of the Opatów group of the Trzciniec culture, and, to a lesser degree, to those of the Podlasie-Mazovian group of this culture. Absence of human bones makes it difficult to define the form of the burial rite. The "grave" pit in barrow no 15 would suggest the inhumation rite, though in barrow no 17 the cremation rite might have been used. In barrow no 16, in the hypothetical grave pit, and animal skeleton was found.

It is intended to continue in 1987 the excavations of the Tyszowce cemetery.